

V roce 1939 vydal Václav Černý v nakladatelství Václava Petra (v edici Svazky, úvahy, studie) spis *Rasismus, jeho základy a vývoj*, který byl rozšířenou verzí rozsáhlé, krátce předtím v Kritickém měsíčníku otištěné stati o *Eseji o nerovnosti ras lidských* hraběte Arthura de Gobineau. Tento spis je teď po letech dostupný ve druhém vydání, které připravilo olomoucké nakladatelství Votobia.

Podstatnou částí spisu je soustavný výklad Gobineauova *Eseje* z padesátých let 19. století s odkazy k jednotlivým kapitolám a místům v textu, o něco menší je část věnovaná pozadí a motivům vzniku tohoto díla a závěrečná, poměrně krátká kapitola, autorem označená jako dovětek, pojednává o Hitlerově knize *Mein Kampf*. Metodou výkladu Gobineauova *Eseje* a doktríny, kterou obsahuje, je převážně reprodukce. Suma Gobineauovy rasové teorie praví, že osudy nejrozvinutějších civilizací a silných států vždy byly a jsou podmíněny kvalitami rasy jejich tvůrců a jejich schopností čistotu své rasy ubránit před příměskou krve ras nižších. Vývojové možnosti a veškeré vyšší schopnosti lidí jsou podle Gobineaua předem dány jejich rasovými kvalitami. Nižší rasy mohou mísením s rasami vyššími získat, nemohou je však předčít ani dohonit, vyšším rasám pak přináší každý příměsek krve rasy nižší neodvratný pokles. Místo každé rasy na stupnici jejích hodnot je tedy dáno a nelze je změnit. Podle Arthura de Gobineau je lidstvo dlouhotrvajícím mísením ras odsouzeno k neodvratnému úpadku.

Je pozoruhodné, že Gobineau přičítal černochům, které řadil k méněcenným rasám, umělecké nadání. Na hodnotové stupnici tohoto francouzského aristokrata, diplomata a spisovatele představovalo umělecké nadání kupodivu hodnotu neskonale nižší než vlastnosti přisuzované rasám prý vyšším, které se zapsaly do dějin válečnictvím, doby-

vačností a vytvářením silných států, podmaňujících si populace z ras nižších.

Hned na začátku uvádí Václav Černý Gobineauovo pojetí degenerace rasových vlastností jako rozhodující příčiny zániku velkých civilizací a kultur. Jde o základní atribut rasismu, založený na představě, že lidská kultura a její dějiny jsou determinovány biologickým faktorem, jímž je rasový původ člověka. Z tohoto základního předpokladu Gobineau odvozoval celý svůj soubor hodnot a výklad dějin.

Václav Černý konfrontuje Gobineaua s jeho současníky, aby doložil jeho izolovanost a neúspěchy, jimiž v dalším vysvětluje povahu jeho díla i jeho teorii ras. Jeho výklad je brilantní a lapidární, ale zahrnuje pouze autory Gobineauovi dokonale cizí a vynechává ty, kteří o něco později přicházeli s podněty v lecčem ne zcela nepodobnými – Zola a jeho naturalismus, darwinismus, pojem rasy u H. Tainea –, které však Gobineauově fantastické doktríně i jeho pojetí pojmu rasy přesto odporovaly. Na tomto pozadí se Gobineau svým současníkům a duchu své doby zdaleka nejeví tak dokonale odvrácen. Spíš působí jako jejich karikatura, jako krajnost a výkyv.

Václav Černý použil v názvu svého spisu slovo *rasismus*, které je běžně chápáno jako hodnotově příznakové, nikoli tedy neutrální a nehodnotící – příznivci rasismu včetně nacistů je nepoužívali a dnešní rasisté se tomuto označení ukřivděně brání.

Jako název spisu věnovaného Gobineauovi a Hitlerovi je tu ovšem slovo rasismus – a tehdy v roce 1939 to byla odvážná volba – nepochybně na místě. O to je obtížnější ubránit se údivu, v jaké míře se Václav Černý ve svém výkladu Gobineauova *Eseje* omezuje na pouhou reprodukci, autorovy teze uvádí bez hodnocení a svou kritiku jeho doktríny o nerovnosti ras omezuje – jak sám praví – na „literární psychologii“.

Své ocenění Gobineauových mimořádných znalostí a strhujícího podání vyjadřuje Václav Černý velmi barvitě. Rétorika tohoto spisu je ještě vznosnější a apelativnější, než je u Václava Černého obvyklé, a jeho expresivnost, provádě-

zená hutným dekorem slohových galicismů, brilantními paradoxy, ironií a metaironií, nejednou vychýlí výpověď do tak sugestivního rozkmitu, že je těžké přesně určit, kdy jde o uznání autorovu titánskému rozmachu, kdy o velkorysou shovívavost vůči zmarněné energii popleteného, leč heroického podivína, a kdy jde o prostý souhlas s tím, co je v názvu spisu fakticky pojmenováno.

Nejednou o souhlas zřejmě přece jen jde. Václav Černý například uvádí: „Zdá se vskutku nepopíratelné, že lidské rasové typy jeví naprostou stálost, trvalost a neměnnost, jež je uvěžňují do příkrých individualit, z nichž je možno se dostat pouze míšením krve; rozhodně z nich nelze vyváznout působením času nebo klimatu: příklad Židů, zaměňivších Palestinu za podnebí zcela různá, a to již před staletími, a přece uchovavších obecný typ rasy, mluví rozhodnou řečí.“

Jaký je ten „obecný typ rasy“, který se uchoval? Které jsou jeho znaky? Václav Černý uvádí jako příklad Židy v diaspoře, ale ti naopak představují populaci – příměsky nepříměsky – velmi různorodou, a to dokonce jak vnějškově, tak mentálně. Vlastnosti jim přiřítané jsou zčásti podmíněny faktory, které s „krví čistou“ nebo „smíšenou“ nijak nesouvisí, zčásti jsou čirou sugescí tradovaných předpojatostí a ve skutečnosti se vyskytují u nejrůznějších populací. Největší bída je ale v tom, že v kontextu, který máme před sebou, se marně pídíme, co to ten „rasový typ“ vlastně je. V běžném užívání se slovo rasa vyskytuje mimo jiné jako synonymum výrazu barva pleti, jindy odkazuje k antropometrii a s ní se ocitáme v osvěžující blízkosti starodávných výrazů, jimž nechybí poezie, jako například „kozí ráce“.

Nezbývá než vzít na vědomí, že Václav Černý psal svůj spis o rasismu s myslí ochotně otevřenou pojmosloví „rasa čistá“, „rasa s příměsky“, „cizí krev“ apod. a že ani nepovažoval za nutné pokusit se je rasistických konotací zbavit. O to je často obtížnější rozlišovat, kdy ve svém výkladu promlouval o Gobineauovi a kdy promlouval za Gobineaua a s ním.

Výrazným rysem jeho výkladu Gobineauova *Eseje* je

nepochybně i snaha o vědeckou nestrannost. Ta v průběhu četby, která je přehlídkou řady tezí k polemice přímo vy-
zývajících, stupňuje očekávání kritického soudu, ten se
však nedostaví. Václav Černý odmítá pouštět se do kritiky
v oborech, jež mu nejsou vlastní, a jako jedinou oblast svého
kritického stanoviska vymezuje, jak už řečeno, „literární
psychologii“. Ta je vzhledem k tématu oblastí překvapivě
úzkou – a přitom je neméně interdisciplinární povahy než
ta, do níž se nezapojuje. Objemný korpus Gobineauova *Eseje*
však i při šíři jeho spektra koneckonců primárně pojednává
o souboru hodnot, který je nepochybně doménou literární
kritiky.

Psychologické pozadí Gobineauovy rasové teorie Václav Černý dokládá rozborem jeho ostatních děl, zejména románu *Plejády*. Psychologický profil Gobineauův je podán sugestivně. Psychologické vysvětlení teorie rasismu samé je však přesvědčivé právě jen v osobních aspektech. Spočívá v Gobineauových životních zklamáních a v neutěšených poměrech rodinných, které ho poznamenaly od dětství, v pocitu, že jeho otec byl politickým vývojem v zemi poškozen, že dílo i osobnost autora *Eseje* nebyly doceněny. Hořkost a pocit křivdy si Gobineau kompenzoval neúnavným genealogickým studiem, jímž dospěl k závěru, že je z rodu severských jarlů, kteří byli potomky samého boha Odina.

Václav Černý nad touto fantasmagorií encyklopedicky sečtělého učenice, politika a diplomata nevyslovuje údiv, spíš úsměvné porozumění nad marností a marnivostí takového snažáku. Je to nicméně jeho jediný rozvedený a shrnující kritický výklad *Eseje o nerovnosti ras lidských*.

Psychologická zkoumání podmínek vzniku literárních děl poskytují nejednou roztodivnou podívanou do tvůrčích kuchyní spisovatelů velkých i malých a vypovídají leccos o podmínkách tvorby, o záhadách inspirace a o oběhu idejí, ale o hodnotách díla nepraví nic.

Souvislost mezi Gobineauem a nacismem vidí Václav Černý ve *využitelnosti* Gobineauovy doktríny, která se dočkala uznání teprve v německých překladech. Ani tato její

vlastnost ji však, zdá se mi, hodnotově neurčuje. Využitelných a zneužitelných teorií je mnoho, a naopak je nemnoho těch, při jejichž využití nedošlo k poklesům a ztroskotáním a jejichž jménem nebylo pácháno zlo.

V dovětku, kde V. Černý pojednal o Hitlerově knize *Mein Kampf*, je rozdílům mezi oběma autory věnováno jen několik vět, ty nejzákladnější z nich však z výkladu jasně vyplývají. Gobineau vskutku žádné vraždění méněcenných ras nenavrhoval. Jeho rasismus zůstává na půdě učenosti a názoru (nebo paranoického bludu?). Nicméně rozdíl mezi monomanií pesimistického a svým způsobem vlastně kosmopolitního genoestéta a monomanií nacionalistických „mužů činu“ (kteří jeho teorii uspořádali jako optimistický program, administrativně-technologicky ho zdokonalili a uskutečnili) je nemalý.

Výklad Václava Černého je v první i poslední řadě vyprávěním příběhu Gobineauovy myšlenky a je to vyprávění barvitě a nejednou strhující. Z životopisných partií vystupuje obraz osobního a rodinného pozadí a „vysvětlení“ Gobineauova pojetí rasové nerovnosti jako prapříčiny všech skutků lidstva a smyslu lidských věcí tak plasticky a živě, že se tu ke Gobineauovi jako autorovi myšlenky, jejíž příběh V. Černý vypráví, druží ještě týž V. Černý ve své druhé roli autora příběhu, který vězí za touto myšlenkou jako její prapříběh. Mnohostrannost a šíři Gobineauových znalostí spolu se stylovými a stylistickými kvalitami podání, soudržnost enormně zvrstveného tvaru a vůdčí myšlenky hodnotí Václav Černý s uznáním, které výmluvně svědčí o tom, že této axiologické fantasmagorii, na jejímž hodnotovém vrcholu trůní dobyvačnost a vytváření silných států, přičítal velikost a že titánskému hladu po osobní satisfakci – nic jiného tam, rozumím-li dobře, nenašel – přisoudil rysy heroismu, jehož porážka ho pohnula ke shovívavosti, v níž nechybí empatie a obdiv. Ty pak vyzní místy jako roztroušené apoteózy autorovi, který prý, jak s přitakáním a zcela vážně cituje Václav Černý, nikdy „nebyl šťasten tím, co stačí davu“. Není však touha po okázalých satisfakcích a fantasmagorických konstrukcích, které je potvrzují, štěstím davů?

Zdá se mi, že právě zde, v konečném akordu výkladu Gobineaua kulminuje i „literární psychologie“ jeho osobnosti a díla a prozrazuje svou podružnost, jsouc pouhou desintimizační jeho denních snů.

Spolu s kapitolou o Hitlerově knize *Mein Kampf* vzniká celek, z něhož vyrozumíme nevyřčený komparativní soud nad dvěma exponenty rasové doktríny. Ve zkratce by mohl znít takto: Vývoj rasismu má ve svém počátku punc velikosti, v dalším propadá malosti.

Celým dílem Václava Černého se vine premisa, podle níž je malost zločinem, zejména pokud se přitřela do sousedství s velikostí. Zločinnost i duchovní bída Hitlerovy knihy musela ve své době – psal se rok 1939 a jméno autora nebylo radno a nebylo ani nutno uvést – působit zcela jednoznačně. Přesto se nelze ubránit konečnému zjištění, že rasismus, který je tu zastoupen ve dvou fázích, ve své souhrnné podobě odsouzen není, dokonce není ani zvážen.

V *Pamětech* se Václav Černý o své studii o Gobineauovi zmiňuje na dvou místech. Poprvé, když uvádí, že její otištění vzbudilo hněv českých fašistů, podruhé pozdější zmínkou o tom, že ji Bohuslav Havránek napadl. Tato v pořadí druhá zmínka svým umístěním budí dojem, že se Havránek se svou kritikou ozval v době, kdy byl Václav Černý vyloučován z Karlovy univerzity a už se nemohl bránit. Teprve pozornější čtení ukáže, že se tu o Havránkově kritice nepraví, kdy a za jakých okolností zazněla ani jestli vyšla tiskem nebo byla vyslovena ústně, a v tom případě při jaké příležitosti – text *Paměti* zvláště v tomto místě neplyne lineárně chronologicky a bez digresí. Hlavně se ale nedozvíme, co B. Havránek studii V. Černého vytkl.

Nad spiskem o rasismu se samovolně a důrazně připomene okolnost, která v době nacistické okupace přinutila Václava Černého vydávání *Kritického* měsíčníku zastavit. Byla to denunciací kolaborantského časopisu *Arijský boj*, jíž byl Václav Černý napaden, že v *Kritickém* měsíčníku tiskne básně dvou Židů. Oba, Jiří Orten i Hanuš Bonn, byli v udavačském článku uvedeni jmenovitě.

Stejně nutkavě se jako ohromující protiklad připomene

výbuch antisemitismu Václava Černého v posledním svazku jeho *Paměti*, který mírou své agresivity a starobylostí svého národoveckého zabarvení neměl obdoby v ničem, co po válce v Československu do té doby – včetně začátku padesátých i začátku sedmdesátých let – vyšlo tiskem. Je těžké uvěřit, že jde o názory a pocity vzniklé teprve zjištěním, že jsou mezi vedoucími komunistickými funkcionáři Židé, kteří sehráli podobnou roli jako Rudolf Slánský. Taková míra záští, předpojatostí a antikvárních generalizací z nejhlubšího suterénu evropských nacionalismů mohla u osobnosti natolik integrální, jakou byl Václav Černý, stěžít vykvasit tak pozdě.

Studie o Gobineauovi a spis *Rasismus, jeho základy a vývoj* však byly při tom všem činem odboje proti nacistickému rasismu stejně nepochybně, jako bylo otiskování básní Jiřího Ortena a Hanuše Bonna v Kritickém měsíčníku protestem proti nacistickému příkazu vyloučit židovské spisovatele z literatury a projevem solidarity s nimi. Takové temné paradoxy možná nejsou v evropské tradici o mnoho vzácnější než ten, jaký představuje život a smrt Rudolfa Slánského.

Na s. 21 v olomouckém vydání čteme v poznámce pod čarou: „Gobineau nemluví ovšem o mravně-duchovní hodnotě jednotlivců, nestojí na půdě individualit. Nesmí mu být přičítáno naivní tvrzení: Každý Evropan je inteligentní, každý černoch je bez inteligence.“

To je velmi správné varování před běžnými omyly na téma nerovnosti ras a lidí vůbec a postihuje nejen nedorozumění zde zmíněného typu. Platí i tam, kde v šerosvitu atavismů kraluje zaslepenost generalizací na půdě skupin a ras, ale přiznává výjimky tomu, koho si cení.

Spis Václava Černého o rasismu se mi ve své mnohoznačnosti jeví být spíše o přijatelnosti fundamentálního rasismu.

platí za postoje svých předků. Černoši žijící v chudinských čtvrtích nenávidí bělochy a já v tom vidím jakousi paměť té skupiny. Pro ně je nesnesitelná představa, že se nelidsky zacházelo s jejich rodiči a prarodiči. A docházejí ke spontánní potřebě se s tím vyrovnat. Jsem přesvědčen, že naši vnuci a pravnuci budou platit za to, jak tady dneska zacházíme s Romy. Všichni sebevědomí bílí lidé, kteří klidně prohlašují, že Romové jsou takoví a onací, by si to měli uvědomit. Opa- kují, že Romové jsou nepřizpůsobiví, neplatiči, že jim rom- ský kapsář něco ukradl. Často mi lidé říkali: Kdybys měl za sousedy Romy, tak bys takhle nemluvil. Tak jsem se jich vždycky zeptal, jestli oni Romy za sousedy mají, a ukázalo se, že ne. Trvalo mi asi patnáct let, než jsem skutečně narazil na někoho, kdo je měl, a jinak to bylo vždycky z druhé ruky. Většinová populace se vždycky něco doslechne a pak to ge- neralizuje. Je zajímavé, nakolik je to podobné klasickému přednacistickému antisemitismu. To ale lidé odmítají a na- prosto nesmyslně zdůrazňují rozdíly mezi Židy a Romy. Ale ty rozdíly jsou ve skutečnosti méně závažné, než se zdá. [...] Domnívám se, že průměrný český občan se liší od západoev- ropského občana právě tím, že jeho sebevědomí je labilní, protože úplnost národní identity Čechů vznikla teprve nedáv- no. Labilní české sebevědomí je jedna stránka věci a druhá je, že Romům sebevědomí chybí. Až ho jednou nabudou, bu- de to velký krok dopředu, ale bude to přinášet další dramatic- ké a velice konfliktní situace. Za velmi nebezpečný symptom považují, že Češi začali otázky terorismu proti romské popu- laci řešit teprve, když si celé situace povšiml Západ a začal zdejší situaci kritizovat. Je obrovské selhání české politické reprezentace, že ji Romové zajímají, až když vznikly obavy o zahraničněpolitické zájmy České republiky“ (Brdečková 2005, s. 126–127).

108–114 Václav Černý o rasismu

Literární noviny 8, 1997, č. 1, 9. 1., s. 1 a 7. Přetištěno in Revolver Revue, 2000, č. 43, květen, s. 199–203 (opatřeno re- dakčním úvodem a třemi bibliografickými poznámkami pod čarou, které zapracováváme níže do jednotlivých vysvětlivek), jako epilog k publikaci Vohryzkových vzpomínek „Mám do- jem, že už mi vůbec nepřibývá let“ (v Revolver Revui na s. 153–198, v naší edici na s. 157–230). – Úvaha nad druhým knižním vydáním knihy V. Č. Rasismus, jeho základy a vývoj (Olomouc, Votobia 1995, 93 stran).

108 *krátce předtím v Kritickém měsíčníku otištěné stati o Eseji o nerovnosti ras lidských hraběte Arthura de Gobineau – Arthur de Gobineau, prorok rasismu, in Kritický měsíčník 1, 1938, č. 9–10, 21. 12., s. 388–401;*

108 *spis je teď po letech dostupný ve druhém vydání – miněno druhé samostatné, knižní vydání. Text z roku 1939 totiž vyšel ještě tři roky předtím v prvním svazku obsáhlého výboru z Černého prací Tvorba a osobnost (ed. Jan Šulc a Jaroslav Kabiček, Praha, Odeon 1992, s. 418–440);*

108 *závěrečná, poměrně krátká kapitola, autorem označená jako dovětek – tj. III. kapitola Černého Rasismu, jeho základů a vývoje (ve Votobii na s. 75–88), v jejíž první poznámce pod čarou (celkově třicáté čtvrté poznámce) se praví: „Prámenným základem tohoto dovětku k studii o Gobineauovi byl především ovšem Mein Kampf [...]“;*

110 *Václav Černý například uvádí – tj. na s. 18 vydání ve Votobii;*

113 *budí dojem, že se Havránek se svou kritikou ozval v době, kdy byl Václav Černý vylučován z Karlovy univerzity a už se nemohl bránit. ... Hlavně se ale nedozvíme, co B. Havránek studii V. Černého vytkl – situace je zde mimořádně nepřehledná. Václav Černý nesměl na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy vyučovat od února 1950 a z fakulty byl nakonec z politických důvodů vyhozen v květnu 1951. Z Vohryzkova vyprávění získává čtenář dojem, že Bohuslav Havránek coby děkan fakulty někdy na počátku padesátých let Černého brožuru o rasismu z roku 1939 otevřeně kritizoval. Podle pasáže ze závěrečného dílu Paměti V. Černého (viz druhou poznámku k 226) je však zřejmé, že Havránekův postoj neměl podobu tištěné recenze nebo výroku v akademické debatě, a je dokonce nejisté, zda se Havránek o Černého Rasismu... vůbec nějak někde vyjádřil – čímž ho ovšem nechceme nikterak vyvazovat ze zodpovědnosti, kterou jako děkan FF UK z let 1948–1954 nese za zničené profesní životy desítek vyhozených pedagogů a studentů. V Černého Pamětech je řeč o interním dokumentu ministerstva školství a osvěty se seznamem nekomunistických profesorů, kterých je třeba se zbavit. Kdo udavačský materiál vypracoval, není z Paměti zřejmé, ale Černý z něho cituje insinuační „obdivu nacistických filosofů“ a její autorství připisuje právě Havránkovi: „Měl jsem*

v té chvíli v rukou i text důvěrného aktu z ministerstva s návrhem rozvázání pracovního poměru a se seznamem profesorů předurčených k našemu osudu i s jejich charakteristikou; byl již z roku 1950! Moje charakteristika nesla na konci už zcela výslovně pečť autorství Havránkova a zněla tak: „PhDr. Václav Černý, profesor srovnávacích literatur, 45 roků, t. č. na vědecké dovolené. Hlasatel a obdivovatel nacistických filosofů, vyhraněný individualista, antimarxista. Negativní postoj k lidové demokracii. Děkan fakulty navrhuje přeřazení.“ To jest vyhazov. Že na „hlásání nacistických filosofů“ může být zfalšován fakt, že jsem za německé okupace napsal studii o Gobineauovi a v ní *ve službách odboje* zaútočil přímo na myšlenkový zdroj nacistického rasismu jakožto projev šílené megalomanie, poskytlo mi definitivní měřítko havránkovské poťouchlosti“ (Paměti 3. 1945–1972, Brno, Atlantis 1992, s. 381). – Tak jako panují jisté otázky mezi textem Černého Paměti a autorstvím perfidního ministerského či fakultního dokumentu, zeje určitý rozestup mezi daným místem Paměti a Vohryzkovou reflexí. Výrazy jako „Havránek se ozval s kritikou“ nebo „vytkl studii V. Černého“ neodpovídají tomu, co – jakkoli zkratovitě – říká Černý. Příčinou může být i to, že nevíme, o jakou verzi Černého vzpomínek se Vohryzek v osmdesátých letech opíral, zda to byl některý ze strojopisných opisů, které se šířily mimo obvyklé samizdatové edice, anebo exilové vydání ze Sixty-Eight Publishers (Paměti IV, Toronto 1983). Pokud měl k dispozici jen vydání torontské, pak měl porozumění dané pasáže (je na s. 459) mimořádně ztížené, neboť z citátu ministerského udání vypadl v torontském vydání úsek, jež zde zvýrazňujeme kursivou: „...vědecké dovolené. *Hlasatel a obdivovatel nacistických filosofů, vyhraněný individualista, antimarxista. Negativní postoj k lidové demokracii.* Děkan fakulty...“ Píše-li Černý v navazujícím úseku, že „na „hlásání nacistických filosofů“ může být zfalšován fakt, že jsem za německé okupace napsal studii o Gobineauovi“, čtenář torontského vydání tomu vlastně nemůže rozumět, neboť neví, k čemu searážka o „hlásání nacistických filosofů“ váže.

115–154 [Tři]

117–120 **Smíření a nesmíření**

Respekt 3, 1992, č. 43, 26. 10. – 1. 11., s. 14. – Úvaha nad knihou Mileny Bubeníčkové-Kuthanové Vybledlá fotografie (Praha, Vyšehrad 1991 [knihla byla distribuována až